

KRONIEK

TIJDSCHRIFT HISTORISCH AMERSFOORT

JRG 16 • NR 3 • SEPTEMBER 2014

THEMANUMMER BIJ DE TENTOONSTELLING IN MUSEUM FLEHITE

BELGEN OP DE VLUCHT GASTVRIJ AMERSFOORT 1914-1918

Maand van de Geschiedenis 2014

Wat hebben water, Duitsers, Belgen, kastelen en Loes van Overeem met elkaar gemeen? Ze komen allemaal aan bod tijdens de vijfde Maand van de Geschiedenis Amersfoort in oktober. Het thema is ditmaal **VRIEND & VIJAND**.

Dit landelijke thema doorkruist alle culturen en is van alle tijden. Voor de Amersfoortse (cultuur)historische partners was het wederom een uitdaging om rond dit thema een mooi programma samen te stellen. Dit jaar is gekozen om twee avonden te vullen, waarbij ook ruimte is voor een filosofische beschouwing over het landelijke thema. Boeiende lezingen, verhalen en beschouwingen wachten ons op twee woensdagavonden. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) is wederom gastheer.

VAN VIJAND TOT VRIEND

Burgemeester Lucas Bolsius is traditiegetrouw de eerste spreker, die op 1 oktober met een bijzondere handeling de Maand van de Geschiedenis start. Jan Luijten, oud-redacteur van *de Volkskrant*, is die avond hoofdgast. Jarenlang heeft hij als buitenlandcorrespondent in onder andere Duitsland gewoond. Hij vertelt deze avond hoe *Europa: van vijand tot vriend* werd. Met hem lopen we door de geschiedenis van de 19e en 20e

eeuw. Hij vertelt ons aan de hand van allerlei voorbeelden, hoe wonderlijk relaties tussen Europese landen kunnen veranderen.

VIJANDSCHAP EN VRIENDSCHAP

De afsluiting op 29 oktober wordt verzorgd door Fons Asselbergs, oud-wethouder van Amersfoort. Asselbergs heeft in zijn werk als wethouder geregeld met tegenstanders te maken gehad. In zijn beschouwing zal hij ons filosoferend meenemen en de volgende vragen proberen te beantwoorden: Wat is dat toch tussen mensen? Waardoor wordt vijandschap bepaald? Wat beogen we met oorlog (vrede)? Wanneer ben je vrienden? Waardoor wordt dat bepaald?

WAT NOG MEER?

Natuurlijk worden de liefhebbers van onze geschiedenis niet vergeten. Er zijn diverse korte lezingen, zoals van Jeanette Pors over

Amersfoort in de Eerste Wereldoorlog en van Taco Hermans (RCE) over kastelen en slotgrachten.

Naast een gezamenlijk programma heeft elke Amersfoortse organisatie ook activiteiten in eigen huis georganiseerd. Zo heeft het Archeologisch Centrum (Langegracht 11) een kleine tentoonstelling ingericht, organiseert het Archief Eemland een collectiemiddag Eerste Wereldoorlog op 24 oktober (zie p. 18) en heeft Museum Flehite de expositie *Belgen op de vlucht*. Kijk voor het hele programma van de twee avonden en alle andere activiteiten op: www.amersfoort-erfgoed.nl.

VIE VAN STEENBERGEN

Bibliotheek Eemland

1 EN 29 OKTOBER: MAAND VAN DE GESCHIEDENIS AMERSFOORT

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 6, Amersfoort

Inloop: 19.30, start lezingen 20.00 uur.

Toegang gratis.

www.amersfoort-erfgoed.nl

INHOUD

- 2 Nieuws
- 4 Amersfoort tijdens de Eerste Wereldoorlog
- 6 Belgische vluchtelingen in Amersfoort
- 10 Rest er nog wat van Albertsdorp?
- 11 Belgische liefde in oorlogstijd
- 12 Fietsroute 1914-1918
- 14 Belgische vluchtelingen in Soest
- 16 Het Belgenmonument
- 18 Bronnen Eerste Wereldoorlog bij Archief Eemland
- 20 Commissie Ruimtelijke Kwaliteit
- 22 Favoriet voorwerp
- 23 Nieuwe boeken
- 24 Agenda

Stuk van het Jaar

Deze foto van de opvang van Belgische vluchtelingen in de Eerste Wereldoorlog (zie p. 7) is onderdeel van de landelijke voorverkiezing van Archief Eemland: *Stuk van het Jaar*. Tien topstukken met het thema *Vriend & Vijand* staan afgebeeld op www.archiefeemland.nl/activiteiten/voorverkiezing-stuk-van-het-jaar. Tijdens de openingsweek van het Eemhuis hebben bezoekers deze top 10 samengesteld. Bepaal nu wat uw favoriete archiefstuk is! U kunt stemmen tot en met 31 augustus door op de afbeelding te klikken of via Facebook de afbeelding te *liken*. Het winnende stuk dingt mee naar de titel *Stuk van het Jaar*. Alle landelijke inzendingen zijn

tijdens de Maand van de Geschiedenis te bewonderen op www.stukvanhetjaar.nl. Dus stem vóór 31 augustus op het Amersfoortse stuk en vanaf 1 oktober op het landelijke stuk. Bij de afsluiting van de Maand van de Geschiedenis wordt de winnaar op ludieke wijze bekendgemaakt.

Woningnood, watersnood en distributiebonnen

Nederland bleef neutraal in 1914-1918. Toch was het geen gemakkelijke tijd. Wat betekende de oorlog in de buurlanden voor Amersfoort?

door **JEANETTE PORS**

De Eerste Wereldoorlog begon in Nederland met het mobilisatiebevel van 31 juli 1914. Alle dienstplichtige mannen werden opgeroepen om paraat te staan voor het geval de Nederlandse neutraliteit geschonden werd. Daarnaast werden paarden, tuigage, karren en auto's gevorderd omdat het leger hieraan tekort had. In Amersfoort werd de tram buiten werking gesteld omdat de paarden waren opgeëist.

STAAT VAN BELEG

Door de mobilisatie was onder meer de Juliana van Stolbergkazerne aan de Leusderweg leeg komen te staan. Ze kon daarom gebruikt worden om gevluchte Belgische militairen in te interneren (zie p. 7). Vanaf 10 oktober stroomde de kazerne vol en op het hoogtepunt bevonden zich er 16.000 geïnterneerden. Om de controle op de grote hoeveelheid buitenlandse militairen zo goed mogelijk te laten verlopen, werd Amersfoort in staat van beleg gesteld. De gemeenteraad viel onder militaire verantwoor-

Herman Kruyder,
Vlucht uit Antwerpen
(Museum Flehite/
foto: Ep de Ruiter).

ding en zonder toestemming van het leger kon burgemeester Van Randwijck niets doen. Als de militaire autoriteiten het nodig achtten kon post worden opengemaakt en konden vergaderingen verboden worden. In de praktijk viel deze noodtoestand wel mee. De grote hoeveelheid Nederlandse militairen in Amersfoort en een enkele afge- laste vergadering waren het enige wat de bevolking er-van merkte.

DISTRIBUTIE

Het uitbreken van de oorlog bracht in de handelswereld grote onzekerheden met zich mee. Om verliezen te voorkomen leverden groothandels en fabrieken hun producten alleen nog maar bij vooruitbetaling. De Amersfoortse middenstand kreeg het hierdoor zwaar te verduren. Gelukkig werden de inkomsten vergroot door de aanwezigheid van de duizenden Belgische soldaten en hun gezinnen. De plaatselijke middenstand verdiende goed aan de Belgen die de dagelijkse boodschappen deden en gezelligheid zochten in cafés. Toen in november 1914 het bericht kwam dat alle Belgische officieren werden overgeplaatst, protesteerde de middenstanders hard. Deze welgestelde militairen brachten immers veel geld in het laatje.

Toch ontkwam ook Amersfoort niet aan schaarste van voedingswaren, luxegoederen en brandstoffen. De burgemeester probeerde met het distributiesysteem (1916) te voorkomen dat de schaarse goederen ongelijk over de bevolking werden verdeeld. De Amersfoortse bevolking was door de komst van de Belgen immers verdubbeld. Dit leidde tot verhoging van de brood- en groenteprijzen. De middenstanders dachten meer te kunnen verdienen nu de vraag naar allerlei producten steeg. De burgemeester verbood dat en stelde een standaardprijs vast. De winkeliers waren hier niet blij mee, maar het voorkwam extreem hoge voedselprijzen. Aan het einde van de oorlog waren luxegoederen als koffie en thee alleen nog verkrijgbaar via de distributie of op de zwarte markt. Het is niet verwonderlijk dat de verhouding tussen de Belgen en

Amersfoorters verslechterde toen de vluchtelingen deze goederen van hun regering kregen toegestuurd.

WONINGNOOD

Vóór de oorlog was een nieuwe Woningwet van kracht geworden, waardoor in korte tijd veel krotten gesloopt werden. Arme gezinnen moesten uit de sloppen verhuizen. Hierdoor ontstond krapte op de woningmarkt, die in Amersfoort werd versterkt door het grote aantal Belgische vrouwen dat ook een woning zocht. Van de woningen die beschikbaar waren, stegen tussen 1913 en 1916 de huren met 47%!

Boven: Leo Gestel, *Vluchtelingen* (Marius Sterrenburg Kunsthandel Amsterdam).

Links: Herinneringsbord (Museum Flehite).

Linksonder: Distributiebon (Archief Eemland).

te ontlasten van woningzoekende Belgen werden barakkenkampen gebouwd (zie p. 8). Zo bleven meer woningen beschikbaar voor de Amersfoorters. Daarnaast werden heel de oorlog door volop nieuwe woningen gebouwd, vanaf 1916 wel met inferieure materialen. Zelfs onbewoonbare woningen werden vanaf 1915 weer bewoonbaar verklaard. Toch waren deze oplossingen niet afdoende: ongeveer 400 Amersfoortse gezinnen moesten bij anderen inwonen.

WATERSNOOD

In de nacht van 13 op 14 februari 1916 woedde een zware storm over Nederland. Het gevolg was onder andere dat de dijk tussen Hooglanderveen en Nijkerk brak, waardoor de Eem een grote hoeveelheid water uit de Gelderse Vallei moest verwerken. De dijken van de rivier bleken niet hoog genoeg om de omgeving droog te houden en alle polders liepen vol. De schade bleef in Amersfoort beperkt, maar de huizen en straten rondom de grachten stonden onder water. Bewoners van de Koppel konden alleen per boot naar de drogere delen van de stad komen en bewoners aan de Westsingel, Zuidsingel, 't Zand, Breestraat en Lange- en Kortegracht brachten hun meubels in veiligheid. Helaas gingen de voorraden aardappelen in de kelders verloren, wat een flinke strop was in deze tijd van voedselschaarste.

EEN ANDER AMERSFOORT

Na vier oorlogsjaren was Amersfoort bepaald veranderd. De stad was in het zuiden uitgebreid met nieuwe woonwijken om de snel gegroeide bevolking te kunnen huisvesten. Daarnaast was een deel van de vooroorlogse winkeliers en ondernemers failliet gegaan, maar door de komst van de Belgen konden ook nieuwe ondernemingen hun deuren openen. Door de vluchtelingen maakten de Amersfoorters kennis met tomatensoep en patates frites. Het Belgenmonument is hun meest tastbare herinnering (zie p. 16).

Van veel Amersfoortse gezinnen waren de kostwinners gemobiliseerd en namen de inkomsten af. Daar kwam de prijsstijging van de noodzakelijke producten als voedsel en brandstof nog bovenop. De prijzen stegen harder dan de inkomens, waardoor iedereen erop achteruit ging. Vooral de lagere inkomensgroepen hadden hiervan te lijden. Er moest bezuinigd worden op vlees, koffie, thee, kruidenierswaren, brandstof en verlichting. De koopkracht was in 1918 vermoedelijk lager dan in 1900.

Het dalende inkomen en de weinig beschikbare betaalbare woningen zorgden voor onrust onder de Amersfoortse bevolking. Als de gemeente niet ingreep, zonden straks de armste gezinnen geen woning meer kunnen huren en op straat komen te staan. Om de woningmarkt

LITERATUUR

■ Paul Moeyes, *Buiten schot: Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Utrecht enz 2014³)

■ Mieke Gerritsen-Kloppenborg, 'De Eerste Wereldoorlog', in *Amersfoort zoals het was 4* (Zwolle 1995)

■ Paul Brusse, *Amersfoort 1850-1930. Economische bedrijvigheid en sociale verhoudingen* (Amersfoort 1993)

Jeanette Pors is militair historicus. Ze heeft onderzoek gedaan naar Belgische burger-vluchtelingen in het kader van een stage bij Museum Flehite.

BELGISCHE VLUCHTELINGEN IN AMERSFOORT

Triktrak spelende soldaten en breiende vrouwen

In de Amersfoortse kranten van '14-'18 werd een beeld geschapen van Belgische vluchtelingen die medeburgers werden. Konden zij het inderdaad zo goed vinden met de Amersfoorters?

door JEANETTE PORS

In 1914 vluchtten naar schatting een miljoen Belgen naar Nederland. Een deel van hen kwam in Amersfoort terecht, waardoor de bevolking bijna verdubbelde. Ongeveer 16.000 militairen werden voor internering naar Amersfoort gestuurd. De stad kreeg ook de zorg voor ongeveer 5.000 burgervluchtelingen. En dat terwijl de stad zelf maar 25.000 inwoners had.

VLUCHTELINGENCOMITÉS

Buiten de provincies Limburg, Brabant en Zeeland was de eerste kennismaking met Belgische vluchtelingen door berichten in de kranten. Deze stonden vol met uitgebreide verslagen over de Duitse opmars en de zware mishandeling van de bevolking. Ook de opvang in de zuidelijke provincies werd uitvoerig beschreven. De berichten wekten overal in Nederland medelijden op, wat resulteerde in de oprichting van het *Nederlands Comité tot steun van Belgische en andere vluchtelingen*, kortweg Nationaal of Centraal Vluchtelingencomité. Dit comité zorgde onder meer voor de financiële middelen om de hulpverlening mee te bekostigen. Maar al eerder zamelden Amersfoorters kleding in voor de vluchtelingen die waren onder-

Kaartende soldaten in een tent bij de Stolbergkazerne. Schilderij door Jan Hoyck van Papendrecht (*Museum Flehite/foto: Ep de Ruiter*).

gebracht op de legerplaats bij Oldebroek.

Op 24 september werd in Amersfoort een vluchtelingencomité opgericht, bestaande uit enkele welgestelde personen. Het doel was 'huisvesting te verschaffen aan eenige Belgische vluchtelingen'. Het comité zou zich in contact stellen met het landelijk vluchtelingencomité in Den Haag met de mededeling dat in Amersfoort plaats was voor enkele Belgische welgestelde gezinnen. Zij konden immers niet worden ondergebracht tussen het 'gewone volk'. J.G.F. van Achterbergh stelde zijn Villa Gretha beschikbaar. Men zamelde op grote schaal geld in voor het nationale comité. Ook werd de Amersfoorters gevraagd nog meer gezinnen onderdak te geven.

PAKHUIZEN

De stroom vluchtelingen vanuit België werd begin oktober steeds groter en het nationaal comité vroeg alle gemeenten hoeveel Belgen zij konden opvangen. Het Amersfoortse vluchtelingencomité kreeg de taak om slaapplekken klaar te maken voor honderden Belgen die op 10 oktober zouden arriveren. Een krantenbericht: *Hedenmorgen is bij den burgemeester onzer gemeente*

AANTALLEN BURGERSVLUCHTELINGEN IN EEMLAND, 15 NOVEMBER 1915

Amersfoort	3076
Baarn	484
Soest	454
Hoogland	84
Woudenberg	56
Leusden	21
Eemnes	3
Bunschoten	0
Renswoude	0
Totaal	4178
Provincie Utrecht	10660

Bron: Opgave van vluchtelingen ... Utrecht (1915)

bericht ontvangen, dat dezer dagen te Amersfoort een 500-tal vluchtelingen uit België zullen arriveren. Aanstands is werk gemaakt om geschikte lokalen te vinden, om zoo'n groot aantal onder te brengen. Waarschijnlijk zullen eenige pakhuizen van de firma H. Gerritsen [aan de Kleine Koppel], de vroegere woning van den heer Van den Hooff in de Koestraat een eenige gymnastieklokalen in gebruik worden genomen.

De trein arriveerde niet op het doorgegeven uur, want door de chaos op het spoor was geen sprake van een betrouwbare dienstregeling. Steeds liepen burgemeester Van Randwijck of leden van het vluchtelingencomité tevergeefs naar het station om de Belgen op te vangen. Hier troffen zij ook een grote groep nieuwsgierige Amersfoorters die op het stationsplein de vluchtelingen stond op te wachten. Pas na middernacht kwamen de treinen aan en de nog aanwezige nieuwsgierigen ontvingen de honderden burgervluchtelingen en een kleine duizend militairen met gejuich en het zingen van allerlei Nederlandse en Belgische liederen.

ACHTER PRIKKELDRAAD

Volgens de internationale afspraken moest Nederland als neutraal land militairen van de vechtende landen die op Nederlands grondgebied kwamen, internen om te voorkomen dat zij zich weer bij een leger zouden aansluiten. De Belgische militairen die naar Amersfoort kwamen, werden opgevangen in de Juliana van Stolbergkazerne. De burgervluchtelingen gingen eerst naar 't Valkje in de Valkestraat. Hier kregen zij een stevige maaltijd en daarna werden ze naar de verschillende onderkomens ge-

Opvang van burgers in café 't Valkje (Archief Eemland).

Omslag: Vluchtelingen gaan met de trein van Bergen op Zoom door naar andere opvangplaatsen in Nederland (Markiezenhof, Bergen op Zoom).

bracht. De volgende dag verspreidden de Belgen zich na het ontbijt over Amersfoort. Ondertussen bleven nieuwe vluchtelingen aankomen op het station.

Al die vreemdelingen in de stad zorgden voor veel bekijks. Bij de Van Stolbergkazerne kwamen Belgen kijken of zij familie of bekenden konden ontdekken onder de militairen. Ook veel Amersfoorters kwamen even kijken naar de uitgeputte soldaten die hutje mutje achter de hekken stonden. De burgers deelden snoep en fruit uit en sommigen kookten zelfs maaltijden voor de hongerige soldaten. Helaas werd ook bericht dat de militairen werden opgelicht door bijvoorbeeld geld te wisselen tegen schandelijk hoge wisselkoersen en sommigen uitten hun nieuwsgierigheid wel heel overdreven:

De belangstelling van het publiek toonde zich ook op een andere, minder gewenschte wijze, n.l. in den vorm van aangapen, meeloopen en opwachten aan den ingang van het Valkje. Dat is nu toch al te flauw, er is aan die Belgische menschen heusch niets bijzonders te zien en zij wenschen niets liever dan rustig hun gang te gaan en te wandelen zonder met al te veel opmerkzaamheid behandeld te worden.

KAMP ZEIST

Omdat de Stolbergkazerne veel te klein was voor de duizenden militairen, werd al in oktober begonnen met de bouw van een speciaal interneringskamp op de hei van Soesterberg. Hoewel de militairen nu een fatsoenlijke slaapplek kregen en meer ruimte om zich heen hadden, was het leven in het kamp geen pretje. Het sanitair liet te wensen over, de barakken waren tochtig en koud om-

dat vanwege brandgevaar niet gestookt mocht worden en de verveling was alomtegenwoordig. De militairen voelden zich als krijgsgevangenen opgesloten. Ze konden wel bezoek ontvangen van hun vrouwen, maar van privacy was geen sprake.

De ellendige situatie leidde begin december 1914 tot een opstand met acht doden en achttien gewonden tot gevolg. Van regeringswege werd een onderzoek ingesteld, ook in de andere interneringskampen. Een van de uitkomsten was dat beter gekeken moest worden naar de dagbesteding van de militairen. Zo werd het mogelijk onderwijs te volgen (zie p. 16).

UIT WERKEN

De Belgische officieren mochten op hun woord van eer niet te zullen vluchten, buiten het kamp in Amersfoort wonen. Zolang ze in de stad bleven, mochten zij gaan en staan waar ze wilden. Voor de onderofficieren en soldaten in het interneringskamp werd het vanaf april 1915 mogelijk zich buiten het kamp te begeven. In eerste instantie om te werken bij boeren of in verschillende fabrieken, maar ook voor verlof mochten zij voor kortere of langere tijd het kamp verlaten. Zo verschenen steeds meer Belgische uniformen in het straatbeeld. De manschappen zochten gezelligheid in cafés, maar bezochten ook voorstellingen, uitvoeringen en tentoonstellingen die door of voor de Belgen werden georganiseerd.

Ook als de Belgen het interneringskamp niet mochten verlaten, kwamen zij in aanraking met de Amersfoorters. Nieuwsgierig maakten de Nederlanders gebruik van de mogelijkheid om een kijkje te nemen in het kamp. De militairen maakten van deze gelegenheid gebruik om hun zelfgemaakte houtsnijwerken en sieraden van been, zilverpapier of paardenhaar te verkopen aan de dagjesmensen. Op deze manier hadden de Amersfoorters een souvenir en de militairen een extra zakcentje.

VROUWEN EN KINDEREN

De burgervluchtelingen verspreidden zich al snel over Ne-

Boven: Kamp Zeist. Aquarel door soldaat L. Declercq (*Museum Flehite*).

Onder: Kapitein J.C. Stoett, de Nederlandse commandant van Kamp Zeist. Brons door Rik Wouters (*Museum Flehite*).

Boven: Penhouder gemaakt van been (*Museum Flehite*).

Rechts: Kistje gemaakt van afvalhout (*particuliere collectie*).

derland of keerden terug naar België. Het gedeelte dat bleef, kreeg gezelschap van enkele duizenden echtgenotes van de in Kamp Zeist geïnterneerde militairen. In eerste instantie konden alle vrouwen die naar Amersfoort kwamen zichzelf onderhouden. Zij die dit niet konden, waren immers al naar één van de vluchttoorden elders gestuurd. De Belgische vrouwen konden in Amersfoort zelf een kamertje huren, bij particulieren of in een hotel of pension. Maar het spaargeld waar de meesten van leefden, raakte langzaam op. De vluchtelingen konden wel aankloppen bij het comité voor hulp in geld of in natura, maar dit voorkwam niet dat de verhoudingen tussen de Amersfoortse verhuurders en de Belgische huursters langzaam verslechterden. Daar kwam bij dat de stad propvol zat met al die Belgen, waardoor woningnood dreigde.

BELGENDORPEN

Om grote overlast te voorkomen werd besloten tot de bouw van een barakkenkamp: Elisabethdorp (juli 1915, zie kaart p. 12). Voor de tentoonstelling wordt er een maquette van gemaakt. Hier konden de echtgenoten van de Belgische geïnterneerden een woning betrekken en als hun man een baan buiten het kamp had, kon hij zich bij hen voegen. Eén kamp bleek niet voldoende om de woningnood op te lossen, waarop ook Albertsdorp (1916) en Nieuwdorp (1917) verrezen.

De dorpen werden aan de rand van Amersfoort gebouwd en vormden samenlevingen op zichzelf. Winkels, kerken en ziekenbarakken maakten de Belgen zelfredzaam. Toch bleef een deel nog in Amersfoort wonen, waardoor de vluchtelingen niet geheel uit het straatbeeld verdwenen. Hoewel de Amersfoorters en de Belgen bij dezelfde winkels boodschappen deden en in dezelfde kroe-

gen gezelligheid zochten, mengden de bevolkingsgroepen niet volledig. Dit kwam onder andere tot uiting in het onderwijs. In eerste instantie werd geprobeerd de Belgische kinderen samen met de Nederlandse les te geven. Maar hiervoor was niet voldoende materiaal beschikbaar en de klassen werden te groot. Daarnaast waren vooral de Franstalige Belgen bang dat hun kinderen een leerachterstand opliepen door de taalbarrière en/of teveel integreerden in de Nederlandse samenleving.

STRAATBEELD

Met meer dan 20.000 Belgen in en rond Amersfoort veranderde het straatbeeld. Naast Nederlands werd ook Vlaams en Frans gesproken. De winkeliers speelden hierop in door Belgisch personeel aan te nemen dat de klan-

ten zowel in het Nederlands als het Frans konden helpen. De Belgische dames, vaak van hogere komaf, waren duidelijk te herkennen op straat. Hun zuidelijk georiënteerde Franse mode van strak uitgesneden japonnen in allerlei kleuren, stak soms fel af bij de eenvoudige Nederlandse dracht. Geen wonder dat Nederlandse vrouwen die het zich konden permitteren hun kleermakers opdracht gaven ook dergelijke kleding voor hen te maken. Maar velen deden het met minder:

Het gebrek aan schoeisel doet zich bij de uitgewekenen reeds geruimen tijd gevoelen. Men kan dan ook in den laatsten tijd velen op houten blokjes langs 's Heeren straten zien wandelen, hetgeen bij velen hunner met hun burgerkleding nogal een sterk contrast vormt.

Ook op de kunst drukten de Belgen hun stempel. Bekende kunstenaars als Rik Wouters (zie p.23), Eugène Yoors en Frans Holst waren geïnterneerd in Kamp Zeist en toonden hun kunstwerken op tentoonstellingen in het verenigingsgebouw Amicitia (zie p. 12). Daar werden ook voorstellingen gegeven door Belgische cabaretiers en zangers. Buiten het verenigingsgebouw liet de Belgische fanfare zich geregeld horen. Op verjaardagen van leden van het Belgische koningshuis werden grote feesten gegeven, waaraan de fanfare bijdroeg. Tijdens deze feesten en in de weekenden werd veel gesport. Zowel in het interneringskamp als daarbuiten streden Belgische tegen Nederlandse teams. Ook werden uitwedstrijden georganiseerd in bijvoorbeeld het interneringskamp van Harderwijk. Deze konden rekenen op veel Belgisch en Nederlands publiek. Een Belgische journalist schreef:

Dan komen we het levendige Amersfoort binnen, dat nu een Belgisch garnizoen lijkt. De straten wemelen van officieren van allerlei rang, die het zich hier met vrouw en kinderen gezellig maken. In de café's zijn ze aan het bil-

Albertsdorp (Archief Eemland).

Dit is een sterk verkorte versie van Jeanette Pors, 'Een stad vol vluchtelingen. Belgische burgervluchtelingen in Amersfoort tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918)', in *Flehite. Historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken* 2014. Dit verschijnt op 28 november.

Jeanette Pors is militair historicus. Ze heeft onderzoek gedaan naar Belgische burgervluchtelingen in het kader van een stage bij Museum Flehite.

jarten of zitten rustig te tric-trakken. Amersfoort heeft zijn Hollandsche physionomie geheel verloren; het is al 'Belsch' wat men ziet, al Fransch wat men hoort.

RELATIE MET AMERSFOORTERS

De aanwezigheid van de vluchtelingen liet de Amersfoortse samenleving niet onberoerd. Amersfoortse vrouwen gingen letten op hun slanke lijn om net als de Belgische dames getailleerde japonnen te kunnen dragen. De kranten deden voorkomen dat de Belgen volledig onderdeel uitmaakten van de Amersfoortse samenleving. Ten dele is dit waar. De vluchtelingen deden boodschappen bij dezelfde winkels als de Nederlanders, dronken bier in dezelfde kroegen en gingen naar dezelfde voorstellingen en sportwedstrijden. Toch bleven de Belgen een aparte groep. De meesten woonden in de Belgendorpen aan de rand van Amersfoort en een deel van hen sprak Frans, wat de integratie niet bevorderde. En wat te denken van typisch Belgische gewoonten en gebruiken? De Belgische vrouwen stonden bekend als 'geweldige koffiedrinksters' en aten tot gruwel van menig Amersfoortse huismoeder taartjes van de banketbakker gewoon uit de hand!

Zoals gemeld wekten de Belgische voedselpakketten afgunst (p. 5). Ook het idee dat Belgische geïnterneerden arbeidsplaatsen van de Nederlanders afpakten, zette de relatie tussen de vluchtelingen en de Amersfoorters op scherp. Desondanks kan gesteld worden dat de verhouding tussen de Belgen en de plaatselijke bevolking over het algemeen goed was. En dit is best bijzonder voor een samenleving die plotsklaps werd verdubbeld met duizenden Belgen. Veel Belgische huurders hebben hun hartelijke contacten met Amersfoorters aangehouden, soms tot ver na de Tweede Wereldoorlog.

EEN BELGENKAMP IN SOESTERBERG

Rest er nog wat van Albertsdorp?

Aan Amersfoortsestraat 91 staat een bord *Bungalowpark Albertsdorp*. Nu wonen er Polen, maar de eerste bewoners waren Belgische gezinnen.

door **JAN CAREL VAN DIJK**

Het dorp lag dicht bij het interneringskamp Zeist, net buiten de gemeentegrens van Amersfoort (zie p. 12). Het had een capaciteit voor zo'n 140 gezinnen in zeven barakken. Daar ontwikkelde zich een eigen leefwereldje met onder meer een grote naaischool en zelfs een polikliniek met apotheek.

ZIEKE FRANSEN

De houten huisjes van Elisabethdorp en de barakken van Nieuwdorp zijn kort na de wapenstilstand van 1918 verdwenen. De huisjes waren bijvoorbeeld redelijk eenvoudig te demonteren en die zijn dan ook naar België afgevoerd om er een tweede leven te beginnen. Wat echter in zijn geheel bleef staan was Albertsdorp. Toen de Belgen huiswaarts waren gekeerd, bracht de overheid er enige tijd een deel van de Franse vluchtelingen onder. Die waren hier gekomen omdat hun huizen verwoest waren bij het oprollen van het front. Deze ontheemden waren behoorlijk verzwakt en zwaar geplaagd door ziektes als de Spaanse griep; daarom konden ze nog niet naar hun vaderland. Vooral ouderen en kinderen zijn er zelfs overleden.

PROTESTANTENBOND

Nadat in januari 1919 ook de laatste Fransen vertrokken waren, kwam Albertsdorp leeg te staan. Dat zou even zo blijven, totdat de Nederlandse Protestantenvbond het bijna vijf hectare grote terrein met opstallen aankocht om

Jan Carel van Dijk is secretaris van de Oudheidkundige Vereniging Flehite.

er een vakantiepark, conferentieoord en bondshuis te vestigen. Deze vrijzinnige geloofsgemeenschap veranderde vervolgens niet veel aan het mini-dorp.

DE MEIJERIJ

Na de Tweede Wereldoorlog kwam het kamp weer te koop te staan en zagen horecaondernemer Leendert Meijer en zijn vrouw er wat in. Met hun twee dochters vormden zij het bondscomplex vanaf 1953 om tot bungalowpark De Meijerij. Leendert had gouden handen en zijn echtgenote veel zakelijk inzicht. Barakken werden aangepast en huisjes gebouwd. Ondertussen had de familie wat inkomsten door gastvrijheid te bieden aan Amsterdamse kinderclubs.

Toen Soekarno het rond 1956 heftiger met Nederland aan de stok kreeg, kwamen er 208 plekken voor repatrianten uit Indonesië. In de jaren zeventig volgde personeel van het aan de overkant gevestigde psychiatrische ziekenhuis Zon & Schild. Daarna zijn de vakantiebunga-

lows bewoond geweest door Amerikaanse militairen van de Vliegbasis Soesterberg en hun gezinnen, in afwachting van permanente huisvesting.

De laatste jaren verhuurt een nieuwe eigenaar de huisjes aan buitenlandse werknemers en heet alles tezamen wederom Albertsdorp. Echte barakken uit de Eerste Wereldoorlog zijn er niet meer. Een bijna ingestorte schuur zou echter nog wel eens een laatste zichtbaar overblijfsel kunnen zijn uit die tijd: stijlelementen op de oude en nieuwe foto komen aardig overeen.

BRIEVEN VAN HET FRONT NAAR NEDERLAND

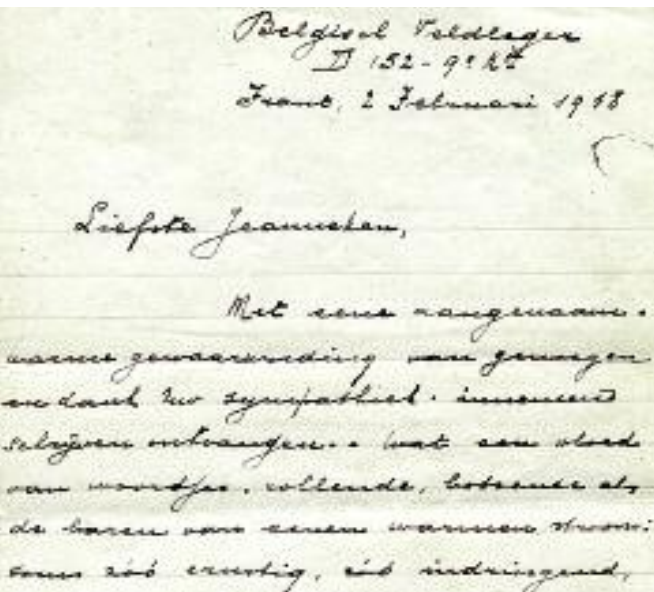
Liefde in oorlogstijd

De oorlog bracht veel praktische problemen voor het contact tussen geliefden. Hoe ging het met zangeres Jeanne Verhas en soldaat Jos Hanegraaf?

door **GERARD RAVEN**

Jeanne kwam uit een familie van zangers uit Antwerpen. Bij het uitbreken van de oorlog was zij 16 jaar en werd zij verliefd op Jos. Hij was drie jaar ouder, maar ook haar neef en voor katholieken was dat een beletsel. Daarom was hun liefde geheim.

Toen Jos naar het front moest was er geen geld voor echte verlovingsringen. Het werden dus heel eenvoudige dingetjes. Jeanne ging in een veldhospitaal werken, maar in 1917 vluchtte ze alsnog naar Nederland. Ze verdiende de kost met zingen in de Belgische kampen. Haar eerste optreden was in Kamp Zeist.

LIEVE WOORDJES

Van Jos zijn acht brieven bewaard gebleven uit de loopgraven aan de rivier de IJzer in 1917-1918. Hij werd opgemond door 'al die lieve woordjes' in Jeannes brieven, vooral als er een foto bij zat: 'En wilt ge geloven dat ik u haast niet meer ken... met parelende oogjes, dien ernstig-karaktervollen mond.' Hij hield nu nog meer van haar 'omdat we samen onderhevig zijn aan hetzelfde lijden: de marteling van het ballingschap'.

Jos maakte zich zorgen over de risico's die ze liep bij haar optredens: 'ten prooi aan flierefluiters..., enkel beaaid van wulpsheid en vals genot'. Hierin klonk iets door van de visie van actieve soldaten op de geïnterneerden. Dat was nog eens wat anders dan granaten: 'Kobussen

fluiten boven onze hoofden en scheuren zich, helsch, in duizend stukken, zoekend om slachtoffers.' Ook Jeanne was bezorgd over Jos, die als onderofficier het goede voorbeeld gaf en haar schreef: 'omdat ik moedig ben en steeds 't gevaar in 't aanzicht schouw'.

Boven: Jeanne (in militair uniform bij een van haar eerste optredens) en Jos.

Links: Brief van Jos, 2 februari 1918.

Onder: De ringen.

(Foto's: Archief Eemland).

Gerard Raven is conservator van Museum Flehite en projectleider van de tentoonstelling *Belgen op de vlucht*.

ANDERE ROMANCES

Omdat zij in Nederland zat konden zij elkaar niet ontmoeten. Uit een brief van maart 1918 blijkt dat hun relatie was veranderd. Jos was enkele malen op verlof naar Londen geweest en had er een Brits meisje ontmoet. Terug aan het front kwam de domper: 'Dagelijks kan ik gedood of gekwetst, door de gassen geblind worden.' Daarom had hij het meisje geschreven dat ze hem moest vergeten. Heeft hij toen ook de ring aan Jeanne teruggestuurd? Zij had in Nederland ook een verkering die weer was uitgelopen.

In mei ging Jos met drie manschappen een post aflossen. Plots brak de bommenregen uit, maar niemand werd getroffen. Een maand later meldde hij dat de Duitse kanalen op overwinning steeds kleiner werden. Kon hij daarom poëtischer worden? Uit zijn laatste brief van september: 'En zie, op den rand van eenen dier vreeselijke diepe kraters... stond dat boschvioletje in al zijn lieflijkheid.' Die bloem sloot hij in zijn brief.

HOE LIEP HET AF?

Jos raakte gewond, maar kwam er af met een stijf been. Jeanne trouwde een Nederlander, maar ze hield nog wel contact met Jos. Haar zangtalent ging over op haar kleindochter Jenny Arean.

Volg de sporen van de Belgische vluchtelingen

Op deze kaart staan de in dit nummer besproken locaties, plus nog andere. De route begint en eindigt op Station Amersfoort, duurt ongeveer 1,5 uur en is 22 km lang (met Soesterberg 30 km).

door INGE VOS

1. STATION (inmiddels vervangen)

Vanaf hier zijn alle vluchtelingen aangekomen en vertrokken (zie p. 7).

2. JULIANA VAN STOLBERG-KAZERNE

De eerste opvang van soldaten (zie pp. 4 en 7).

3. AMICITIA (Stadsring)

Op 13 oktober 1914 werd een *kindermarkt* georganiseerd: kinderen van de vluchtelingen zouden bij particulieren beter af zijn dan in de vluchtkampen. Daarnaast werd de grote zaal gebruikt als dagverblijf en voor evenementen.

4. BURGERWEESHUIS (Zuidsingel 25)

Opvang van kinderen die tijdens de vlucht gescheiden waren geraakt van hun ouders.

5. UNIVERSITEIT

(Hendrik van Viandenstraat 1)

Bestond alleen in 1915, tot de Nederlandse universiteiten alsnog werden opengesteld voor Belgen.

6. NIEUWSTRAAT 13

Boekbinder J.C. van Es huisvestte twee officieren; ook vele andere Amersfoorters deden zo iets (zie p. 8).

7. 'T VALKJE (Valkestraat 12/14, gesloopt)

Opvangadres en voedselverstreking (zie p. 7).

8. ONS HUIS (Kortegracht 1)

Vergaderruimte van het plaatselijk Comité voor Uitgewekenen (zie p. 6).

9. MONDRIAANHUIS (Kortegracht 11)

Bij sigarenfabriek Hubers en Vormer waren vanaf 1915 ongeveer 60 Belgische soldaten werkzaam (zie p. 8).

10. ONZE-LIEVE-VROUWETOREN

De Antwerpenaren vonden mogelijk troost in het beeld van de toren, nu ze hun eigen Onze-Lieve-Vrouwekathedraal moesten missen. De Belgische vluchtelingen zijn te zien aan de binnenzijde van de nieuwe deuren (zie p. 2).

11. RK JONGENSSCHOOL

(Breetstraat/Westsingel, nu wooncomplex Bollebrug)

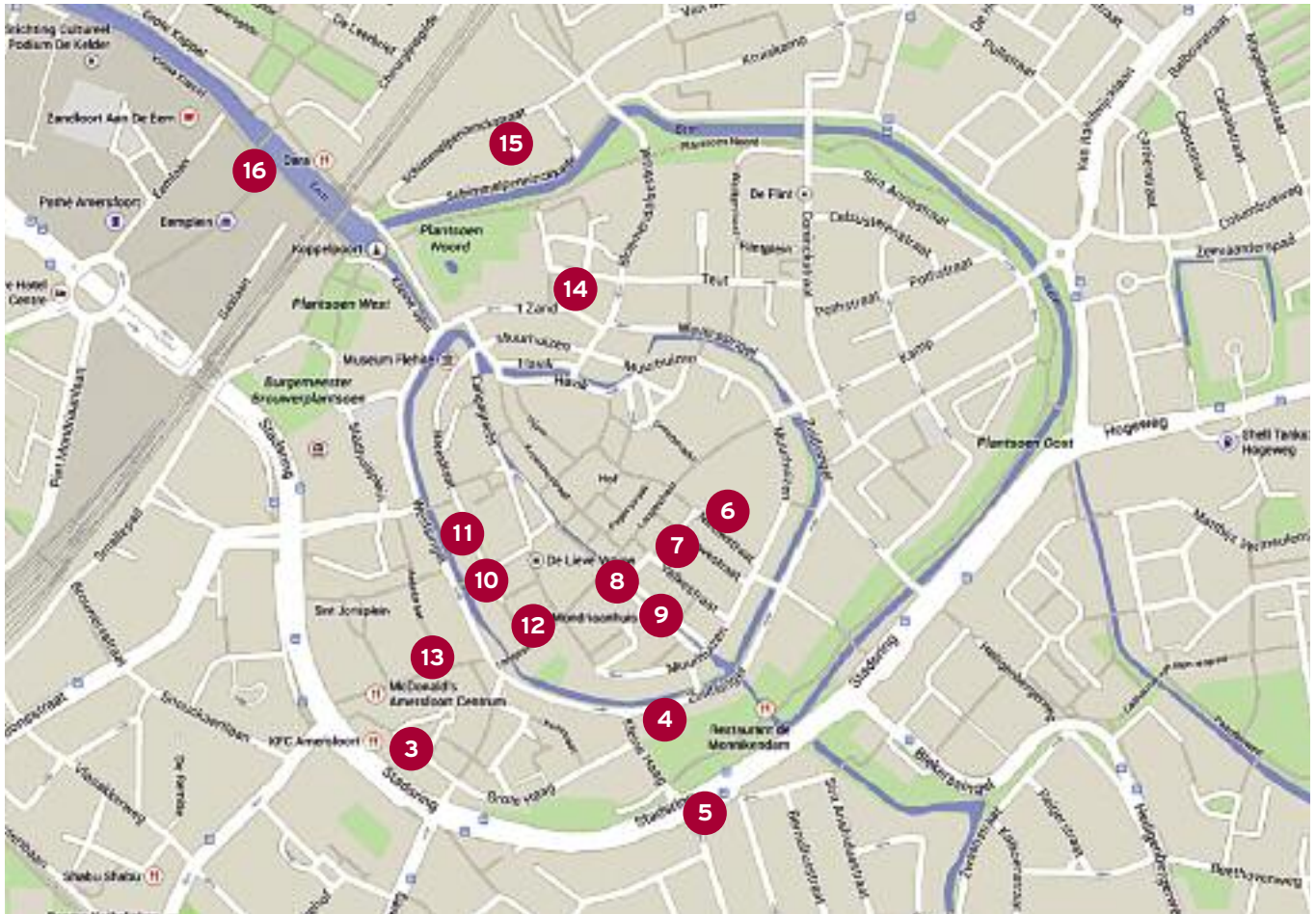
In gebruik tot de scholen in de vluchtdorpen gereed waren (zie p. 8).

12. LANGESTRAAT 8 (hoek Krankeliedenstraat)

Huuretage van Nel, de vrouw van Rik Wouters, de bekendste kunstenaar (p. 9).

13. WINKELS UTRECHTESTRAAT

Nr. 19 huisvestte Café Belge, dat niet alleen Vlaams Bockbier schonk, maar ook 's

middags *Beafsteak met frites* serveerde. Banketbakker C.A. Stoové op nr. 23 werd ineens *Belgische patissier* (zie pp. 4 en 9).

14. RK MEISJESSCHOOL

(’t Zand 17, voormalig patronaatsgebouw Sint Aegten)

In gebruik tot de scholen in de vluchtdorpen gereed waren (zie p. 8).

15. SCHIMMELPENNINGK-STRAAT 43

Woonadres soldaat René de Ries. Hij was geen officier, maar mocht in de stad wonen omdat hij werk had (zie p. 8).

16. PAKHUIZEN FA. H. GERRITSEN (Kleine Koppel 11 en 12, gesloopt)

Eerste burgeropvang (zie p. 7).

17. BONIFACIUSSTRAAT

Familie Velthuyzen: overnachtingsadres van de familie Clapdorp, die vader Louis bezocht (in de film in Museum Flehete). Op nr. 64 woonde onderluitenant E.H. Wuyts, die de dagelijkse leiding had over kamp Nieuwdorp.

18. ALGEMENE BEGRAAF-PLAATS (Soesterweg 187, halverwege middenpad, rechts)

Zeven oorlogsgraven van Britse militairen die in 1918/1919 aan de Spaanse griep stierven:

Charles Clements, Frank Guest, William Holsgrove, James Moore, James Taylor, William Turvey en Harry Wincles (zie *Kroniek* maart 2011).

19. NIEUWDORP

Derde burgerkamp voor vrouwen en kinderen, in gebruik genomen in oktober 1917. Het kamp bood onderdak aan 1600 mensen en bevond zich aan de Soesterweg, vermoedelijk hoek Primulastraat (zie p. 8).

20. VILLA GRETHA (Soesterweg 451, gesloopt in 1938)

Een ruim huis van J.G.F. Achterbergh, beschikbaar gesteld voor huisvesting van 30 tot 35 vluchtelingen (zie p. 6).

21. ELISABETHDORP

Eerste burgerkamp voor vrouwen en kinderen, gebouwd na een inzameling en in gebruik genomen in juli 1915. Het kamp bood onderdak aan 1800 mensen (zie p. 8).

22. BELGENMONUMENT

(Zie p. 16).

23. ALBERTSDORP

Tweede burgerkamp voor vrouwen en kinderen, in gebruik genomen in februari 1916. Het kamp werd gebouwd door het Rijk en bood onderdak aan circa 600 mensen (zie p. 8).

24. RK BEGRAAFPLAATS SOESTERBERG

Hier liggen zowel Belgische als Franse vluchtelingen begraven; voor de laatsten is een groot herdenkingsmonument geplaatst (zie pp. 10 en 15).

25. KAMP ZEIST

Interneringskamp voor 15.000 soldaten, in gebruik sinds december 1914 (zie p. 7).

26. BEGRAAFPLAATS RUSTHOF

Hier liggen vijf Belgische militairen: A. Cleijmans, L. Luijksem, B. Penninckx, P.A. Schietegat, J.C. Verriest.

27. RK BEGRAAFPLAATS ST. BARBARA (Utrechtseweg)

153 Belgische vluchtelingen zijn in Amersfoort overleden. Aanvankelijk werden zij begraven op deze begraafplaats, maar velen werden na de oorlog overgebracht naar België. In 1951 werden de anderen herbegraven op de RK begraafplaats van Soesterberg.

Inge Vos is historicus en eigenaar van *Amersfoortse Gidsen*, waar u deze route ook als begeleide fietstocht of stadswandeling kunt reserveren.

Zie: www.amersfoortsegidsen.nl.

BELGISCHE VLUCHTELINGEN IN SOEST

Gastvrijheid en opluchting

Net als in Amersfoort is de houding van de Soestenaren tegenover de Belgen geleidelijk veranderd. Soest is een goed voorbeeld van de situatie in een nog grotendeels agrarisch dorp.

door **TON HARTMAN**

'Tenslotte deel ik u mede, dat voor het geval een uwer zich nogmaals aan wangedrag schuldig maakt, ik onverwijld over ga de maatregel toe te passen om u allen over te plaatsen naar een vluchtelingenkamp. U zijt dus voor de laatste maal gewaarschuwd.'

Met deze woorden besloot burgemeester J.A.A.H. de Beaufort zijn mededeling aan de tijdelijke bewoners van herberg De Gouden Ploeg. Saillant detail is dat De Beaufort afgestudeerd was op een scriptie over de conventie van Genève (het verdrag over behandeling van krijgsgevangenen en burgers in oorlogstijd). Kastelein Jan Stalenhoef moest bovenstaande lastgeving laten weten aan zijn gasten. De brieven zijn gedateerd 20 april 1915, amper een half jaar na de grote intocht van Belgische vluchtelingen.

EERSTE VLUCHTELINGENSTROOM

Het lijkt erop dat de aanvankelijke menslievendheid voor de burgerslachtoffers van de oorlog erg gauw in onverschilligheid is omgeslagen. In de geraadpleegde archieven betreffende Soest komt maar één persoon echt positief naar voren: hoofdonderwijzer G.H. Veenstra van de openbare lagere school in de Kerkebuurt. Op 10 en 12 oktober 1914 waren circa 270 vluchtelingen in Soest aan-

Graf van een Belgisch jongentje dat tot ver na de Tweede Wereldoorlog op het rooms-katholieke kerkhof van Soesterberg heeft gestaan. Toontje Remy heeft dus in Albertsdorp gewoond (particuliere collectie).

gekomen en de dagen daarna nog ongeveer 30 personen. Veenstra bracht er bijna 100 in 'zijn' school onder en ongeveer 80 in het gebouw Religie en Kunst. Dit laatste was opgericht door de Protestantenvbond Soest, waar hij voorzitter van was. Nu was Veenstra de enige afgevaardigde uit Soest in het Provinciaal Comité voor de Belgische Vluchtelingen, dus hij was er ook voor verantwoordelijk. Daarnaast leverde Herstellingsoord Trein 8.28 een wezenlijke bijdrage met 36 vluchtelingen. Opvallend is dat de rooms-katholieke kerk en haar instellingen zich beperkten tot zes personen in het Sint-Josephgesticht, terwijl de meeste Belgen toch geloofsgenoten waren. Veel van de overige Belgen werden ondergebracht in de herbergen: bijvoorbeeld dertien bij Schalkx van café De Koophandel en acht bij bovengenoemde Stalenhoef. Van de driehonderd vluchtelingen waren er ruim honderd nog geen vijftien jaar oud. De jongste was op 13 novem-

BELGEN IN HOOGLAND

'Op Bosserdijk kwam de jonge Frans als knecht. Een probleem was dat de Belgen lange haken aan d'r vingers hadden, zoals men dat hier noemde. Frans was soms verdwenen met een zak aardappels, die hij op het Kamp verkocht. Zijn vader, die bij een andere boer werkte, vertrok met drie overhemden aan...'

Uit een vraaggesprek met Gijs Voorburg uit Hoogland, afgenomen door Gerard Raven in 1997.

ber 1914 in Utrecht geboren, maar bij Alphons de Moor staat *op de reis gebore*. Dat was op 24 september; hij kwam op 12 oktober met zijn moeder in het Josephgesticht aan en zij vertrokken op 20 november weer naar België. Ontegenzeggelijk een turbulente kraamtijd. Van de 300 vluchtelingen zijn er eind oktober en in november 200 teruggekeerd naar België (vergelijk p. 6). Op 21 december vertrokken nog 37 personen naar Egmond aan Zee. Twee dagen later kwamen in Soest weer zeventien kinderen aan uit een tbc-herstelloord in Wenduyn, samen met een directrice en begeleidster. Zij gingen zoals te verwachten was naar Trein 8.28. Enkele beter gesitueerde families vertrokken naar Engeland.

Belgische vluchtelingen en nog wat Soestenaren poseren voor herberg De Gouden Ploeg, najaar of winter 1914-1915. Toen het verblijf van de 'gasten' langer duurde ontstonden er wat problemen. Waarschijnlijk zijn de personen met alpinopet en snor Belgen (Archief Eemland).

GEPEPERDE REKENINGEN

Stalenhoef diende over de maand oktober al een nota in voor de verschaffing van *logies, arbeid en levering van melk* van 122 gulden. Hij was niet de enige; totaal kreeg de gemeente die maand voor 4427 gulden gedeclareerd! Jan had uiteindelijk wel de grootste omzet. Toch werden de nota's niet klakkeloos geaccepteerd: *kunstboter* (margarine) was goed genoeg in plaats van *natuurboter* (roomboter). Ook waren mosselen een goede vervanger van *rundvleesch* of *paardenvleesch*.

De eerste opvang van Belgische burgervluchtelingen in Soest vond plaats in de openbare lagere school in de Kerkebuurt.

Maandelijks kon het gemeentebestuur de kosten van opvang weer bij de provinciale commissie declareren, die uiteindelijk door de Belgische regering vergoed dienden te worden. Soms kwam daarbij de bureaucratie om de hoek kijken; zo mochten klompen en schoenen niet plaatselijk ingekocht worden. Toen in een individueel geval de schoenen in maat 38 te klein waren, werden deze vervangen door maat 42; de burgemeester moest daarvoor zelfs tekenen. Maar de huisvestingskosten liepen te hoog op en de vluchtelingen 'van de netten stand moeten naar het kamp in Ede'. Dit was in juni 1915.

ALBERTSDORP

In de archieven vanaf zomer 1915 is weinig te vinden over de relaties tussen inwoners van Soest en de Belgische vluchtelingen. In de raadsnotulen van 11 juni 1915 kwam het verzoek ter sprake of men grond voor een vluchtelingenkamp beschikbaar wilde stellen. De gemeenteraad besloot deze te verhuren voor één gulden per jaar, mits de huishoudelijke behoeften in de gemeente Soest gekocht werden. Over protectionisme gesproken! Op 3 maart 1916 werd Albertsdorp geopend, maar het gemeentebestuur had op 28 februari de medewerking opgeschort omdat de Soester ondernemers er niet in gkend waren.

Zoals hiervoor al beschreven was er soms sprake van overlast. Pastoor H. Mocking van Soesterberg schreef begin 1917 in zijn fundatieboek: 'Terrein werd erg onveilig, vandaar afgeheind wat veel kostte. De Belgen maakten het zeer onveilig – hun brutaliteit overtrof verre hun be-

Belgische militairen mochten alleen werken doen als er geen Nederlanders voor waren. Bij touwslagerij Fugers aan de Eemstraat waren drie Belgische soldaten als zadelmakers in dienst; zij staan op deze foto geheel rechts.

Foto's: Gemeentearchief Soest/Historische Vereniging Soest-Soesterberg m.u.v. foto grafmonument: Jan Carel van Dijk.

leefdheid.' Aan het einde van 1918 verzuchtte hij: 'Belgische en Fransche vluchtelingen overstromen ons weer, een groote 100 sterven er en worden hier begraven. Vertrek alle Belgen tot onze grote vreugde.' Het tekent toch de houding die de Nederlanders getoond hebben: aanvankelijk gastvrij, maar opgelucht door het vertrek.

HERBEGRAVING

Na de oorlog werd er een *Lijst van Belgische lijken op het R.K. kerkhof te Soesterberg* opgesteld. Er waren er 35 ter aarde besteld, waaronder zeventien militairen en zeven kinderen. Bij enkelen stond Albertsdorp vermeld. In de periode 1 augustus-6 december 1918 stierven er vijftien personen. Dit hoge cijfer is waarschijnlijk veroorzaakt door de Spaanse griep.

Grafmonument voor Franse soldaten op de rooms-katholieke begraafplaats in Soesterberg.

BRONNEN

■ Gemeentearchief Soest, oud-archief nrs. 946 en 1048; met dank aan Joop Akker en Arjan Geers.

■ Fundatieboek R.K. kerk Soesterberg; met dank aan mev. Wil Polman.

Ton Hartman is redacteur van het kwartaalblad *Van Zoys tot Soest* van de Historische Vereniging Soest-Soesterberg.

Eind 1923 werden de overblijfselen van de Belgische militairen herbegraven in Harderwijk. De nabestaanden van burgerslachtoffers hadden de keuze om de stoffelijke resten naar het vaderland te doen overbrengen, maar dan voor eigen rekening. Later is de mogelijkheid geopend om een gezamenlijk graf of monument voor de Belgen op te richten, maar dat is bij plannen gebleven. Dit in tegenstelling tot de Franse slachtoffers: zij kregen een gezamenlijk graf en monument, dat tot op de dag van vandaag de herinnering levend houdt.

Het Belgenmonument

Het Belgenmonument is in 1917 gebouwd door Belgische militairen die in Nederland geïnterneerd waren. Waarom eigenlijk?

door HANS ZIJLSTRA

Op de opstand in Kamp Zeist (zie p. 8) werd ook in België met afschuw gereageerd. De Brusselse gemeenteraad besloot al op 15 december 1914 de omstandigheden voor de geïnterneerden te verbeteren. Op werkscholen in de kampen zouden gevluchte docenten en officieren hen vakkennis gaan bijbrengen.

Op 21 januari 1915 werd de Centrale Administratieve Commissie der Werkscholen opgericht. Drijvende kracht achter de werkscholen was Omer Buyse, directeur van de Université du Travail te Charleroi. Met de werkscholen hoopte hij te bereiken dat de soldaten na de oorlog aan de slag konden als timmerman, metselaar of arbeider in België.

De werkscholen werden een groot succes. Zo leerden ruim 5000 soldaten lezen en schrijven. Minstens zo belangrijk was dat velen praktijkervaring konden opdoen in metaalbewerking, houtbewerking, land- of tuinbouw. Vanaf 1916 liep het aantal aanmeldingen voor de scholen terug, omdat de soldaten buiten de kampen mochten werken en daarvoor ook betaald werden. Een flinke groep Belgen ging werken in de Limburgse mijnen. Om de overige militairen aan het werk te houden bedacht Buyse een project in de buurt. Als dank aan het Nederlandse volk zouden de Belgen een gedenkteken bouwen. Dat moest het lijden van België verbeelden, maar ook de herrijzenis van het land door arbeid.

Boven: Bouwtekening van Huib Hoste.

Rechts: Een van de weinige foto's van de bouw. (Foto's: Archief Eemland).

MODERNE ARCHITECTUUR

Voor het ontwerp werd de Belgische architect Huib Hoste ingeschakeld. Hij was al vóór de oorlog naar Nederland gekomen en had grote belangstelling voor het werk van Berlage en De Bazel. De katholieke Vlaming Hoste had zich tot dan toe onder andere beziggehouden met religieuze bouwwerken in de stijl van de 'vrije gotiek', zoals hij het zelf noemde.

Berlage, Hoste en de Belgische landschapsarchitect en stedenbouwkundige Louis van der Swaelmen wilden België na de oorlog op een nieuwe manier opbouwen. Functionele vormgeving moest er voor zorgen dat de huizen geschikt waren voor bewoning in de moderne tijd. De omgeving moest zó worden ingericht dat zij een logisch verband vormde met de bouwwerken. In het naoorlogse België is dat echter nauwelijks gelukt; liever liet men de verwoeste huizen opbouwen in de stijl van vóór de oorlog. Bij de bouw van het Belgenmonument konden de architecten hun opvattingen over (landschaps)architectuur wél in praktijk brengen. Buyse vroeg Hoste in 1916 om een ontwerp te maken en dit werd zonder wijzigingen geaccepteerd. Mei 1917 ging de bouw van het monument van start.

VREDESIDEAAL

In een tijdsbestek van amper zes maanden metselden de Belgen een monument in twee delen op de Amersfoortse Berg. Het hoofdgebouw boven op de Berg is een symmetrische opbouw met een hoog middenstuk en twee lagere delen. Het geheel heeft wel iets weg van een kerkgebouw: massief en vierkant als de kerken op het Vlaamse platteland, die Hoste kende uit zijn jeugd.

De binnenruimte van het monument is klein gehouden. Dat spoorde niet helemaal met de eisen van de moderne architectuur. Bouwen is ruimte scheppen, had Berlage gezegd. Maar voor een monument ging die regel niet op, zei Hoste tijdens een voordracht, 'want een gedenkteeken kan een monument van bouwkunst zijn, maar toch architectuur zonder ruimte'.

Lager op de Berg bevindt zich een muur met reliëfs van de Nederlandse beeldhouwer Hildo Krop (links op de foto). Dit deel van het monument was het eerste dat bezoekers direct na voltooiing te zien kregen. De toegang was toen namelijk aan de Daam Fockemalaan, onderaan de Berg. Vanaf die kant zagen bezoekers het monument stap voor stap voor zich oprijzen. Op de reliëfs van Krop zijn de gevolgen van de oorlog weergegeven: de verwoesting door de gevechten en de vlucht van Belgische burgers naar Nederland. De boodschap van de kunstwerken is duidelijk: geen oorlog meer. Bovenop de Berg, aan de achterkant van het monument, laat een reliëf van de Zwitser François Gos zien waar het voortaan om moest gaan. Een met druiventrossen behangen aartsengel Gabriël verbeeldt de vrede. Dat paste prima in het internationale streven naar wereldvrede na 1918, dat zou leiden tot de Volkerenbond.

RESTAURATIE

Intussen verslechterde de verhouding tussen Nederland en België door geschillen over scheepvaart op de Schelde

Het Belgenmonument nu en twee reliëfs van François Gos (foto's: R.J. Stöver/erfgoedfoto.nl).

LITERATUUR

- Moeyes, P., *Buitenschot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam 2001)
- Roodt, E. de, *Oorlogsgasten. Vluchtelingen en krijgsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Zaltbommel 2000)
- Smets, M., *Huib Hoste, voorvechter van een nieuwe architectuur* (Brussel 1972)
- Verdonck A., De Winter L., Smets M., *Huib Hoste 1881-1957* (Antwerpen 2005)

Hans Zijlstra is historicus. Hij doet onderzoek met het oog op de herdenking 100 jaar Belgenmonument in 2016.

en de hoge Nederlandse rekening voor de kosten van de internering. Het Belgenmonument was van een vredesmonument alsnog een symbool van tweedracht geworden. Het Belgenmonument werd nooit officieel overgedragen aan de gemeente Amersfoort, al stuurde Omer Buyse in 1919 wel een overdrachtsdocument toe. Pas in 1938 legden koning Leopold III en koningin Wilhelmina een gezamenlijk bezoek af aan het monument.

Na de oorlog was er weinig aandacht voor het Belgenmonument. Nederland was druk met de bezetting en wederopbouw en had wat anders aan het hoofd. Al in 1946 constateerde stadsarchitect Zuiderhoek dat het monument in slechte staat verkeerde, maar dat restauratie teveel geld zou kosten. Verval was voorlopig niet te vermijden. Pas in 1957 besloten gemeente en rijk alsnog tot restauratie door Krop.

In de aanloop naar het eeuwfeest in 2016 ondergaat het monument opnieuw een opknapbeurt. De bijbehorende tuin wordt dit jaar heringericht, na gedegen onderzoek naar de oorspronkelijke plannen van Van der Swaelmen. Vanuit België is met enthousiasme gereageerd. Het monument is een stukje België in het centrum van ons land, maar bovenal is het een bewijs van een gedeeld verleden. De Grote Oorlog werd bij de burens uitgevochten, maar had effect tot op de Amersfoortse Berg.

Waar vind je de bronnen?

Nu het 100 jaar geleden is dat de Eerste Wereldoorlog uitbrak, vindt er een opleving plaats in het onderzoek. Archief Eemland beschikt over veel bronnen die betrekking hebben op de oorlog en een goed beeld geven van de gebeurtenissen.

door SASKIA STOUTEN-SCHRIJER

BEVOLKINGSREGISTER

In voorgaande artikelen in deze Kroniek is al uiteengezet dat Amersfoort een toevluchtsoord was voor de vele Belgische vluchtelingen. In het archief zijn hier verschillende bronnen over te vinden. Zo bevat de bibliotheek een publicatie met een overzicht van de vluchtelingen die in 1915 in de gehele provincie Utrecht verbleven. Hierin staan zij per plaats op achternaam gerangschikt, met hun 'juist(e) adres in de gemeente'. Zo zien we dat koperslager Joannes Babtista Sels uit Antwerpen, geboren op 26 oktober 1882 te Turnhout, zich op 14 oktober 1914 gevestigd had op de Kamp 79. Dit adres staat bij veel vluchtelingen genoemd en was mogelijk een verzameladres. 'Sedert 1 juli j.l. [1918] zijn de alhier verblijvende Belgen, die een zelfstandig leven leiden, en waarvan gezegd kan worden, dat zij vrijwillig Amersfoort als woonplaats heb-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

ben gekozen, uit het verblijfsregister overgebracht naar het Bevolkingsregister,' aldus de chef van het bureau Bevolking van de gemeente Amersfoort. Uit het bijgevoegde overzicht blijkt dat er in 1914 maar liefst 16.000 geïnterneerden in de stad waren. Bij aanmerkingen staat: 'Ongeveer 13.000 geïnterneerden werden in het laatst van 1914 overgebracht naar de kampen in Soesterberg.' In het bevolkingsregister komen we Joannes Sels dan ook tegen op een aparte bevolkingsregistratiekaart (ook wel gezinskaart genoemd). Samen met zijn vrouw Josephina Angelina had hij vijf kinderen, waarvan de jongste twee in 1915 en 1918 overleden. Op de bevolkingskaart komen we als *huizing* tegen: Achter Davidshof 1. Archief Eemland heeft de intentie om alle kaarten te digitaliseren,

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Boven: Voorkant bevolkingsregistratiekaart van de familie Sels.

Links: Detail van Overzicht van inschrijvingen van vreemdelingen in het verblijfsregister in Amersfoort gedurende de jaren 1914, 1915, 1916, 1917.

om zo de informatie over de Belgische vluchtelingen beter toegankelijk te maken en onderzoek te stimuleren. Zeer interessant is ook de correspondentie van de afdeling Bevolking. Deze maakt het verloop van de vluchtelingen duidelijk. Zo plaatste de gemeente op 5 oktober 1917 een oproep in een aantal Belgische kranten, waarin zij aankondigde dat 'Belgische families (...) zich niet naar deze gemeente [hoe- ven te] begeven met de bedoeling om alhier tijdelijk te verblijven, aangezien, door de vele reeds hier verblijvende Belgische gezinnen, geen woongelegenheden meer aanwezig is'.

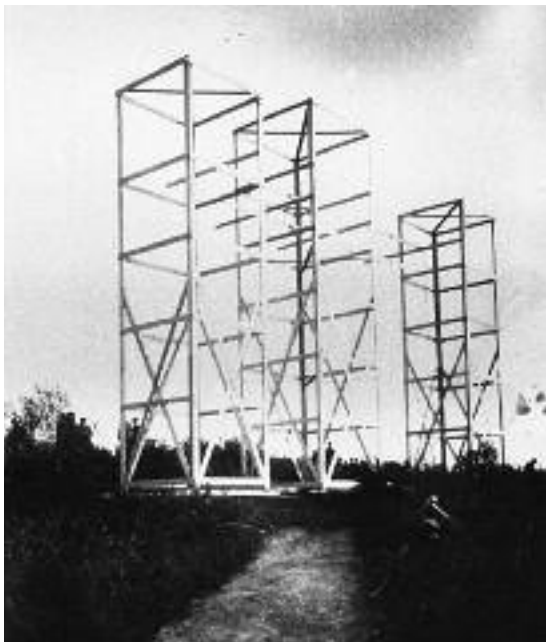
COLLECTIEDAG EERSTE WERELDOORLOG

Bent u in het bezit van bijzondere documenten, objecten, foto's uit de Eerste Wereldoorlog? Of kent u interessante verhalen uit de Eerste Wereldoorlog? Kom langs op **vrijdag 24 oktober 2014 in het Eemhuis**. Archief Eemland organiseert dan in samenwerking met de themawebsite 1914-1918 van Europeana (www.europeana.eu) en Museum Flehite een collectiedag voor materiaal uit de Eerste Wereldoorlog. Eigenaren worden geïnterviewd over de achtergrond van het door hen ingebrachte object of document. Vervolgens wordt dit gefotografeerd of gescand, samen met het persoonlijke verhaal opgenomen in www.hetbewarewaard.nl en doorgespeeld naar het digitale archief van Europeana. Doel hiervan is om de historische voorwerpen, documenten en verhalen te bewaren voor het nageslacht. Na afloop kunnen bezoekers hun spullen weer mee naar huis nemen. Eventueel kan materiaal bewaard worden bij Archief Eemland of Museum Flehite.

FOTO'S EN FILM

De realisatie van het Belgenmonument, dat letterlijk werd gebouwd door de geïnterneerde militairen, had heel wat om voeten in aarde (zie p. 16). Tuinarchitect Poortman liet van het ontwerp van het hoofdgebouw een houten staketsel op wielen maken om de juiste plaats te kunnen bepalen. De afgebeelde foto (en veel meer foto's van onder meer de barakdorpen en interneringskampen) zijn te vinden op de website van het archief. Ook heeft het archief veel bouwtekeningen van het oorspronkelijke ontwerp.

Pas in 1938 werd het monument officieel onthuld door koningin Wilhelmina en koning Leopold. Naast foto's en een film van dit evenement beschikt het archief ook over het originele Belgische vaandel en gedenkboek, met handtekeningen van de vorsten.

KRANTEN

Ook via de kranten is veel informatie terug te vinden, bijvoorbeeld over de situatie in de interneringskampen. *De Kampbode*, uitgegeven van 1915 tot 1918 door Kamp Zeist, is volledig digitaal te raadplegen. Zo valt te lezen in het nummer van 2 januari 1916 dat de Vlaamse Studiekring een toneelafdeling heeft opgericht: 'Deze trad zondag voor de eerste maal op, met het blijspel in drie bedrijven *Oorlogsmannen* van den beroemden Engelschen schrijver Bernard Shaw. Vanwege een jeugdig toneel-

Detail *De Kampbode*, 2 januari 1916.

Links: Het houten staketsel van het Belgenmonument, 1916.
Onder: Vaandel en gedenkboek 1938.

gezelschap scheen het wel eenigzins gewaagd, om hare voorstellingen met dit fijne toneelwerk aan te vangen, vooral ten overstaan van een zoo gemengd publiek als een interneringskamp noodzakelijk oplevert. Maar de uitslag heeft de pessimisten beschaamd. (...) Het was hooge tooneel spelkunst die de toeschouwers te genieten kregen, wat zij aan het einde van elk bedrijf door welgemeend handgeklap bezegelden.' In de advertenties op dezelfde pagina staat een oproep van L. Tastenoy, loods 3 kamp 1, die 'begeert' een Engelsch-Fransch woordenboek te kopen. Ook is via de kranten veel terug te vinden over de opstand die heeft plaatsgevonden in het Kamp van Zeist in 1914 (zie p. 8). De kranten zijn gemakkelijk doorzoekbaar op trefwoord, datum en type.

BRONNEN

- Archief gemeente Amersfoort (beheersnr 0002.01), inv. nr. 1606, 5491 en 6355, afdeling Bevolking
- L.M. Schuurbeque Boeye, *Opgave van vluchtelingen... Utrecht* (1915), Bibliotheek G 454
- M.L.C. Hendrickx-van den Avert, *De opstand in het interneringskamp Zeist op 3 december 1914. Een onderzoek naar de oorzaken en het verloop van de gebeurtenissen* (Amersfoort 1985), bibliotheek 444
- Andere publicaties over de vluchtelingen zijn bijvoorbeeld: G 451 en 2942
- Film 1938: bibliotheek DVD 4521
- Vaandel en gedenkboek 1938: bibliotheek G2764.

Saskia Stouten-Schrijer is publieksarchivaris bij Archief Eemland.

Commissie Ruimtelijke Kwaliteit

Net als in veel andere steden is de Gemeentelijk Monumentencommissie onlangs samengevoegd met de Welstandscommissie tot een Commissie Ruimtelijke Kwaliteit. Wat heeft de commissie voor de stad gedaan?

door SANDRA HOVENS

Amersfoort is zich al vroeg bewust van haar taak op het gebied van een zorgvuldig behoud van historisch erfgoed. De waardering hiervoor groeit na de oprichting van de Oudheidkundige Vereniging Flehite in 1878. Dankzij haar inspanningen worden veel waardevolle gebouwen gered van de slopershamer, waaronder de Koppelpoort en de Mannenzaal. Flehite kan daarbij ook rekenen op de steun van het rijk in de persoon van rijksbouwmeester Pierre Cuypers.

ONTSTAAN

Het rijk maakt zich in die periode sterk voor een wettelijke bescherming van monumenten en stelt een voorlopige monumentenlijst samen. Die wet laat echter nog lang op zich wachten (uiteindelijk tot 1961!). In 1921 besluit het Amersfoortse gemeentebestuur daarom zelf werk te maken van een gemeentelijke monumentenlijst met een bijbehorende verordening. In december van dat jaar wordt deze *Verordening op de monumenten* vastgesteld onder burgemeester Van Randwijck.

Hierin is bepaald dat er een onafhankelijke commissie komt die Burgemeester en Wethouders zal adviseren over monumenten en de historische binnenstad, met name aanwijzing, restauraties en verbouwingen. Van de vijf leden

is één afgevaardigde van de landelijke Bond Heemschut en één vertegenwoordiger van de Oudheidkundige Vereniging Flehite. Uit de archiefstukken blijkt dat diverse personen worden benaderd. Uiteindelijk valt de keuze op architect A.A. Kok uit Amsterdam (Heemschut), W. Croockewit (Flehite), Just Havelaar, S. van Heukelom en H. Martin. De plaatsvervangende leden zijn D.F. Tersteeg (Heemschut), A.W. den Beer Poortugael (Flehite), A.C. van Beurden, R. Miedema en J. Nieweg.

In de eerste vergadering van 22 november 1922 kiezen de leden Kok tot voorzitter. Hij is een autoriteit op het gebied van restauraties in die periode. Bijzonder voor die tijd is dat er ook een vrouw deel uitmaakt van het gezelschap: tekenlerares en beeldend kunstenaar Sara van Heukelom (1885-1963).

Links: Hoek Breestraat/
Paternosterstraat,
circa 1923.

Rechts: Prent van
dezelfde plek door Sara
van Heukelom. Zij was
lid van de commissie en
maakte een pentekening
van de situatie vooraf-
gaand aan de sloop.

(Foto's: Archief Eemland)

OVERREDING

De eerste taak van de commissie is het uitbrengen van advies over de samenstelling van de gemeentelijke monumentenlijst. Zij neemt die taak serieus en stelt een lijst samen, op basis van onderzoek en bezoeken aan de kandidaat-monumenten.

De werkzaamheden van de commissie zijn gericht op het 'stadsschoon' en op het behoud van de aanwezige historische bouwwerken. Zonder wettelijke basis is de commissie zich bewust van haar missie, zoals in een brief uit

1923 wordt toegelicht: 'Hiervoor zal, bij gebrek aan de noodige macht, het meest bereikt moeten worden langs den weg van overreding en minnelijk overleg'. In deze brief vraagt de commissie daarom het gemeentebestuur het goede voorbeeld te geven met onder meer herstelwerkzaamheden aan het monumentale stadhuis.

De overredingskracht van de commissie (en ook van het geregeld betrokken ministerie) volstaat niet altijd. De sloop van de schilderachtige, maar bouwvallige panden op de hoek van de Breestraat en de Paternosterstraat kan niet worden voorkomen. Ondanks dat deze panden met hun karakteristieke klok- en trapgevels zijn vermeld op de voorlopige monumentenlijst, wordt hun waarde niet onderkend door de slechte staat waarin ze verkeren.

De Kamperbinnenpoort rond 1930, voorafgaand aan de restauratie (Archief Eemland).

SUCCESSEN

Op andere plaatsen in de stad heeft de commissie in de beginjaren meer succes. De hardstenen gevel van Varkensmarkt 1 blijft behouden, ondanks sloopplannen en voorstellen tot het afvoeren van de monumentenlijst. De commissie geeft wel ruimte voor een mogelijke verplaatsing van de gevel. In de beginjaren van de commissie is ook de Kamperbinnenpoort een 'zorgenkind'. Al vanaf de 19de eeuw zijn er sloopplannen voor de middeleeuwse stadspoort. De boog tussen de torens was al in 1827 gesneuveld. De adviezen van de commissie komen in 1923 net op tijd om verdere sloop te voorkomen. Uiteindelijk volgt in 1929 een voorstel van stadsarchitect Van der Tak voor definitief herstel van de poort, dat met grote instemming door de commissie wordt ontvangen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog vergadert de commissie door tot medio 1942, in verband met brandstofschaarste bij één van de leden thuis. Er worden in die periode in Amersfoort zelfs nog diverse restauraties uitgevoerd. In de eerste vergadering na de bevrijding maakt men een rondgang gemaakt door de stad om de oorlogsschade in kaart te brengen. Bij deze inventarisatieronde komt meteen een uitbreiding van de monumentenlijst ter sprake.

De leden van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit: (v.l.n.r.) Martin van Bleek, Elma van Beek (stedenbouwkundige), Jojanneke Clarijs, Loes Oudenaarde, Ineke Jansen (burgerlid), Aldo Trim (architect) (foto: Saskia Berdenis van Berlekom).

Sandra Hovens is medewerker van de afdeling RO/Monumentenzorg Amersfoort.

WET

Als in 1961 uiteindelijk de eerste Monumentenwet (en de bijbehorende rijksmonumentenlijst) het licht ziet, wordt de Amersfoortse verordening aangepast. Eén van de leden van het college van Burgemeester en Wethouders wordt nu voorzitter van de commissie. Al eerder is een ambtelijk secretaris toegevoegd. Daarnaast worden weer vijf onafhankelijke leden aangewezen. Door middel van een overlap in de (architect)leden van de Monumenten- en Welstandscommissies krijgt de wederzijdse informatieoverdracht vorm.

Omdat met een wethouder als voorzitter de onafhankelijkheid in het geding is, is hiervan enige jaren geleden afstand gedaan.

NIEUWE COMMISSIE

Sinds 1 september 2013 is er een Amersfoortse Commissie Ruimtelijke Kwaliteit. Deze brengt, net als de 'oude' Monumentencommissie, advies uit aan het gemeentebestuur over plannen die betrekking hebben op ons cultureel erfgoed. De naam van de nieuwe commissie haakt aan op de ruimtelijke component van de moderne monumentenzorg, waarbij het niet meer alleen gaat om afzonderlijke monumenten maar ook om de relatie en samenhang met de omgeving. Aardig in dit verband is dat de Monumentencommissie al in 1923 had voorgesteld om een bredere ('schoonheids')commissie in het leven te roepen waarin de monumentencommissie was opgenomen. Voorzitter is de nieuwe stadsbouwmeester, Loes Oudenaarde. De deskundigheid op het gebied van monumenten wordt vertegenwoordigd door restauratiearchitect Martin van Bleek en architectuurhistorica Jojanneke Clarijs.

Cor van den Braber

Ver weg van alle staatkundige ontwikkelingen die Europa weldra zouden beroeren, verkeerde Amersfoort in 1794 nog in diepe rust. Op de aquarel die **Warnar Horstink** van de **Slijkpoort** maakte is van enige opwindning niets te merken. Het is hoogzomer en de bomen staan vol in het blad. De middeleeuwse stadspoort aan het uiteinde van de Slijkstraat (de latere Arnhemsestraat) is nog geheel intact. Dertig jaar later zou het gebouw met de stadsmuren plaatsmaken voor de wandeling rond de oude stad, het Plantsoen. Op dezelfde plek is nu de Amersfoortse Kei te vinden.

Er komt een vrouw met een kind aangelopen, met nog een ander aan de boezem. De jager op de voorgrond heeft aan zijn geweer een geschoten haas hangen. Schuin achterom kijkend waagt hij een oogje aan de deern die in het water van de stadsbuitengracht de was spoelt. Bij de voorpoort bespreken drie figuren de laatste nieuwtjes. Een aardig detail is de wat oudere heer, met stok, die wordt gegroet door een jongen met iets in de hand dat lijkt op een palet voor het spelen van pluimvederbal.

Warnar Horstink kwam uit Haarlem, waar hij in 1756 werd geboren. Hij bracht zijn jeugd door in het Burger-

Foto: Ep de Ruiter/
Museum Flehite

Cor van den Braber
is oud-hoofd
Monumentenzorg
Amersfoort.

weeshuis. Met steun van het Teylers Genootschap kreeg hij tekenlessen van Wijbrand Hendriks (1744-1831) en ontmoette daar ook de Amersfoorter Jordanus Hoorn (1753-1833). In 1778 trad Horstink toe tot het Sint-Lucasgilde.

Later bezocht Warnar enkele keren Amersfoort, misschien wel door zijn contact met Jordanus Hoorn. De onderwerpen van de beide schilders komen gedeeltelijk overeen, evenals hun stijl. Hun werk is niet hemelbestormend en kent evenmin een onstuitbare geestdrift, maar geeft wel topografisch betrouwbare informatie. Voor zulke topografische afbeeldingen heb ik altijd al een zwak gehad, in het bijzonder voor die uit de tijd van de Romantiek.

Horstink stierf in 1815. Door zijn vakgenoten in de kunst werd hij gekenschetst als 'een algemeen geacht, braaf, stil en zedig man'. Die kwalificaties liggen in het verlengde van zijn levensloop. Hij was tevreden in een rustige omgeving, zoals hier even buiten de Slijkpoort. Die bescheidenheid spreekt mij zeer aan.

Ruud Meijer zal in de volgende Kroniek zijn favoriete object in het licht zetten.

Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog

'In staat van oorlog: Utrecht tijdens de Eerste Wereldoorlog', *Oud-Utrecht* 2014

52 pp, € 5,95, te koop bij Museum Flehite en Het Utrechts Archief

Heruitgave van een themanummer uit december 2008 over de provincie in 1914-1918, met actuele evenementgegevens. Artikelen over nazaten van Belgische vluchtelingen, een souvenirkistje, kaart met plaatsen van herinnering, kunstenaar Rik Wouters.

'Nederland en de Eerste Wereldoorlog', *Thematijdschrift* 4:1 (maart 2014) en 4:2 (augustus 2014)

ISSN 2211-2693, 100 pp, € 8,95, te koop bij Museum Flehite en www.thematijdschriften.nl

Twee nummers met landelijke informatie over ons land in de Eerste Wereldoorlog. In het eerste nummer artikelen over de Belgische vluchtelingen (ook in Amersfoort en Zeist en de opstand) en Mondriaan.

Manja Croiset, *Over de Shoah die nooit voorbij gaat: (familie)historie* (Hoogland: M. Croiset, 2014), ISBN 9789402111903, 200 pp., € 33,95

Dit boek is al in het maartnummer gesignaleerd. Er staat helaas niet veel in over het verblijf van haar vader in Kamp Amersfoort.

R.P.M. Rhoen, 'Musiceren op koninklijke wijze', *Oud-Utrecht* 87:3 (juni 2014) 113

Kort artikel over 125 jaar Koninklijke Amersfoortse Muziekvereniging 1889-2014, ontstaan uit het 5e Regiment Infanterie.

Jan Carel van Dijk, *PFW 1914-2014: a century of scent*

(Amersfoort: Sigillum 2014), ISBN 978 90 8142 733 3, 60 pp harde koft, € 14,95

Goed leesbaar boek over Polak's Frutal Works.

Deze fabriek was bijna 75 jaar gevestigd aan wat toen nog de Nijverheidsstraat heette. Men maakte er heerlijke geur- en smaakstoffen, maar menige Amersfoorter sprak over de *stinkfabriek*. Het bedrijf staat nu in Barneveld. Er is ook een Engelstalige versie.

J. de Wilde, T. Huijbregts, *Vegetatieonderzoek Oud-Leusden* (Amersfoort: Gemeente Amersfoort, 2014) (Natuur, landschap en Milieu van Amersfoort afl. 30), 37 pp.

Dit gebied was vroeger eigendom van het landgoed Nimmerdor. Beschrijving van het landschap en het beheer.

Rob Melchers, *De Beaufort: geschiedenis van een aanzienlijke familie van 1613 tot 1876*

(Hilversum: Verloren 2014), ISBN 978 90 8704 430 5, 308 pp, € 35,-

Het succesverhaal van een immigrantenfamilie uit Frankrijk, die al snel in dienst van de stadhouder kwam. Daarna volgden meer bestuursfuncties en in 1868 de adelstand. Er is veel informatie over opbouw en beheer van het vermogen. De auteur koos uit elke generatie de belangrijkste figuur. Bijvoorbeeld Willem Hendrik de Beaufort (1775-1829), die landgoed Den Treek in Leusden kocht en uitbouwde. Zijn leven wordt ook mooi geïllustreerd met de dagboeken van zijn vrouw en daarna komen zijn zoons aan bod. (De burgemeesters De Beaufort van Leusden vallen net na de bestudeerde periode.) Zoals van een proefschrift verwacht mag worden is deze familiegeschiedenis in het kader gezet van het onderzoek naar de Nederlandse adelsgeschiedenis.

TILLY DU PUI & GERARD RAVEN

www.sabine.nu

Een geweldig handige website om artikelen en boeken betreffende de provincie Utrecht op te sporen! Veel artikelen zijn zo ook volledig op te vragen.

De activiteiten vinden plaats in Museum Flehite, tenzij anders vermeld; NGV in De Brug, Schuilburgerweg 2. Tentoonstellingen zijn geordend op einddatum. NGV = Nederlandse Genealogische Vereniging, <http://amersfoort.ngv.nl>; OVF = Oudheidkundige Vereniging Flehite.

TENTOONSTELLINGEN ROND DE EERSTE WERELDOORLOG

4 oktober-4 januari

Museum Flehite: *Belgen op de vlucht. Gastvrij Amersfoort*. Met films, kunst en souvenirs van vluchtelingen en nagebouwd Belgenhuis.

Zie pp. 6-9 en www.museumflehite.nl.

T/m 21 september

Het Utrechts Archief: *In staat van oorlog. Utrecht in de Eerste Wereldoorlog*. Met films, nagebouwde plekken en veel replicadocumenten die men zelf kan vasthouden.

Zie: www.hetutrechtsarchief.nl.

Daarna gaat de tentoonstelling naar Amerongen.

Zie www.kasteel-amerongen.nl.

Vanaf 5 september

Huis Doorn: *Nederland en de Eerste Wereldoorlog*. Nieuwe vaste presentatie over de oorlog en de Belgen.

Zie: www.huisdoorn.nl.

13 september-12 oktober

Slot Zeist: *Souvenir de la guerre 1914-1918: Gedenken aan den oorlog: Kamp van Zeist en de Belgische vluchtelingen*.

Zie: www.slotzeist.com.

Donderdag 11 september, 17-19 uur

Historisch Café in het KAdECafé in Het Eemhuis. Op www.archiefeemland.nl/actueel/agenda vindt u t.z.t. de lezing.

Dinsdag 16 september, 19.30 uur

Cursus huisonderzoek. Publieksruimte Archief Eemland. € 30,-.

Zaterdag 20 september

NGV-workshops door Rob Dix: *Genealogie in Duitsland* en Mira Benes/Wim Koningstein: *Het maken van een boek*.

T/m 28 september

Rosita Steenbeek vs Robert Webster. Tentoonstelling van schrijfster en schilder.

Dinsdag 30 september, 20-22 uur

OVF-lezing door Betsie van Ravenhorst: *Struikelstenen* i.h.k.v. seizoensthema: *Oorlog en vrede*.

Oktober

Maand van de Geschiedenis. Zie p. 3.

Dinsdag 7 oktober, 19.30 uur

Introductie in archiefonderzoek. Publieksruimte Archief Eemland. € 5,-.

Donderdag 9 oktober, 17-19 uur

Historisch Café. Zie 11 september.

Donderdag 16 oktober, 20-22 uur

NGV-lezing door H.A.G. Verouden: *De valkuil van naamsveranderingen*.

Woensdag 22 oktober, 20-22 uur

Lezing in boekhandel Veenendaal, Langestraat 33 (i.s.m. Museum Flehite) door Paul Moeyes over zijn boek *Buiten schot: Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Entree € 7,50.

Vrijdag 24 oktober

Collectiedag Eerste Wereldoorlog. Zie p. 18.

Dinsdag 28 oktober, 20-22 uur

OVF-lezing door Gerard Raven over zijn tentoonstelling *Belgen op de vlucht*. Dit is een ander verhaal dan Evelyn de Roodt begin dit jaar hield. In de pauze is de tentoonstelling te zien. Er geldt een entree voor niet-leden.

Dinsdag 4 november, 20-22 uur

NGV-ledenvergadering en lezing door Willem van Maren: *Kastelen in de Gelderse Vallei*.

Donderdag 13 november, 17-19 uur

Historisch Café. Zie 11 september.

Dinsdag 25 november, 20-22 uur

OVF-lezing door Guido Delahaye: *200 jaar Katholiek lager onderwijs in Amersfoort (1814-2014)*.

www.amersfoortopdekaart.nl

Zoek de historische afbeeldingen van elke plek in Amersfoort en/of voeg nieuwe toe. Een combinatie van de collecties van o.a. Archief Eemland en Museum Flehite.

Open huis Centrum voor Archeologie

Iedere woensdagmiddag van 14.00-16.30 uur kunt u de werkplaats en expositieruimte bezoeken. Tevens spreekuur voor eigen vondsten. Langegracht 11, toegang gratis.

Spreekuur familiegeschiedenis

Elke tweede donderdag in Archief Eemland, 14-16 uur.

Wijkmuseum Soesterkwartier

Sint-Bonifaciusstraat 61, elke zaterdag van 12.00-17.00 uur en op afspraak. 033 463 5661, www.wijkmuseum-soesterkwartier.nl

verschijnt viermaal per jaar. U kunt het blad thuis ontvangen door lid te worden van:

■ Oudheidkundige Vereniging Flehite voor € 30,-, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt

■ Stichting Archeologie Amersfoort voor € 25,- per jaar, met optie jaarboek Flehite

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Jan Carel van Dijk
Toscastraat 1 • 3816 TH Amersfoort
033 475 12 49
secretariaat@historisch-amersfoort.nl
www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort
033 247 11 00
info@museumflehite.nl
www.museumflehite.nl
Bezoekadres: Westsingel 50
Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en tweede feestdagen 12-17 uur

Afdeling RO/Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort
033 469 48 16
ma.cramer@amersfoort.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 1
Open: ma-vrij 9.00-17.00 uur (graag op afspraak)

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 469 50 17
archiefeemland@amersfoort.nl
www.archiefeemland.nl
Bezoekadres: Het Eemhuis, Eemplein 73
Open: ma-vr 9-17 uur; inzien van originele stukken alleen op afspraak

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA)

Archeologisch Centrum
Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 463 77 97
fme.snieder@amersfoort.nl
www.amersfoort.nl/archeologie
Bezoekadres: Langegracht 11
Open: wo 14-16.30 uur en op afspraak

Redactie

Max Cramer • Tilly du Pui • Floor de Graaff • Gerard Raven • Francien Snieder • Piek Theisens

Redactieadres

Gerard Raven, Museum Flehite
Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort
g.raven@museumflehite.nl
De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur. Meninge(n) verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de *Kroniek* wordt mede mogelijk gemaakt door:

